

Сарматские погребения около с. Новолуганское

Резюме

Среди пяти погребений, открытых под насыпью Новолуганского кургана (Донецкая область) два являются сарматскими. Об этом свидетельствует как форма могил, так и ориентация костяков, наличие напутственной еды и другие особенности погребального обряда, а также характер инвентаря. На основании находок (фибула, железные наконечники стрел, дискообразное зеркало и красноглиняный сосуд) погребения можно датировать I в. до н. э. или началом I в. н. э.

Особый интерес представляют обнаруженные здесь котел с греческой надписью и навершие кияжала, имеющие своеобразную форму. Привлекают внимание также новые детали устройства сарматских могил.

Ю. І. КОЗУБ

Фігурна посудина з Ольвії

Одним з найважливіших результатів розкопок Ольвії останніх років є відкриття та дослідження ділянки некрополя II ст. до н. е.— III ст. н. е., розташованої на плато західного схилу Заячої балки. В її північній частині, на підвищенні III, всі поховання в ямних та підбійних могилах виявились дитячими. Поховання дорослих в земляних склепах становили меншість.

В одному з дитячих поховань (в могилі № 5, розкопаній 1966 р.) був знайдений рідкісний фігурний посуд у вигляді мавпи (рис. 1). Ця підбійна могила (довжина — 1 м, ширина — 0,45 м), що мала меридіональну орієнтацію, влаштована в лесовому ґрунті, на глибині 1 м. Заклад підбою складався з двох ледве оброблених каменів, ретельно витесаної плити (70×32 см) та кераміди, нахилених в бік підбою і щільно пригнаних одне до одного. Довжина закладу — 1,1 м, висота — 0,5 м. В могилі лежав кістяк дитини 4—5 років, витягнутий на спині, головою на південь. Біля черепа виявлені залізні цвяшки із залишками дерева — все, що звичайно залишається від дерев'яної труни в умовах ольвійського ґрунту. За межами труни виявлено супровідний інвентар, що складався з мініатюрної світлоглиняної кружечки місцевого виробництва (рис. 2) та фігурної посудини, вкопаної в головах.

Фігурна посудина (0—66/1172) являє собою порожнисту фігуру сидячої мавпи на високому чотиригранному п'єдесталі¹. Над головою мавпи здіймається шийка посудини з вінцями у вигляді циліндричного в розрізі валика. На спині мавпи збереглися сліди основ втраченої ручки. Загальна висота посудини — 23 см, самої фігури — 14, її місткість — 0,7 л. Фігурка мавпи дуже виразна. Її поза, вираз обличчя передають глибокий задумливий смуток. Вона сидить, спершись ліктями на коліна. Кість правої руки лежить на плечі, ліва рука нижче ліктя не збереглася. Голова трохи похилена вліво. Розробка деталей фігури досить поверхова, виконання носить відбиток певної сумарності та схематизму. Так, наприклад, ліва рука лише намічена, і про її контури можна лише здогадуватись — в ліктьовій частині вона зливається з ногою, в той час як права рука виділена досить чітко. Коротка шерсть передана ледь помітними рельєфними смугами на спині та грудях, а на лобі вона трактована

¹ Посудина знаходиться в експозиції Археологічного музею АН УРСР в м. Києві.

у вигляді широких пасм, розділених проділом. Пальці рук та ніг, модельовані досить сумарно, все ж відбивають своєрідність, притаманну саме цьому виду тварин. Хвіст відсутній: напевно, тут представлено тип безхвостої мавпи. Основна увага майстра, який виготовляв посудину, була звернена на обличчя тварини: глибокі зморшки вкривають щоки від кутиків очей, перенісся та лоб. Низький плескатий лоб обрамлений виступаючими надбровними дугами. Чітко окреслені важкі повіки. Очні яблука ледь опуклі, зіниці передані заглибленнями.

Рис. 1. Посудина у вигляді мавпи з поховання № 5.

Ніс широкий, сплющений, ніздрі позначені невеликими ямками. Рот трактовано врізною лінією: він досить широкий, з опущеними кутиками уст, що підкреслює загальний вираз скорботи. Вуха великі — праве у вигляді рельєфного півмісяця, ліве передане безформним наліпом. П'єдестал фігури (висота 7 см) має чотирикутну площу основи $7,5 \times 7$ см. На ньому збереглися відбитки пальців майстра і похилих насічок поверхні, на якій формувалася посудина. Тильні кути п'єдесталу рівно стесані. На лицьовому боці зверху та знизу гострим інструментом нанесено по дві горизонтальні врізні лінії. На протилежному боці по сирій глині на-

креслено ім'я майстра у два рядки

ВЛАГ
ТОВ

—поставлене в родо-

вому відмінку. Напис зроблено нашвидкуруч. Заглибленість літер незначна, внаслідок чого виникають труднощі під час читання і, особливо, при фотографічному відтворенні. Належність цього автографа саме майстру підтверджується тим, що він був зроблений до випалу посудини. В зв'язку з цим варто навести зауваження Деревиського, що імена майстрів здебільшого писались на тильному боці скульптурних зображень або їх

п'єдесталів². Слід відзначити, що це друге ім'я коропласта, відоме з матеріалів Ольвії³, і перше — майстра фігурних посудин. Таким чином, потреби ольвіполітів в числі інших безіменних майстрів задовольняли коропласти Бласт та Діонісій⁴. Безперечно; Бласт не належав до художників високого мистецького рівня, він виготовляв, судячи з наведеного екземпляра, предмети широкого вжитку, доступні всім верствам населення.

Описувана посудина зроблена із рожевувато-жовтої глини старанної обробки. Її поверхня суцільно вкрита (за винятком основи п'єдесталу)

Рис. 2. Світлоглиняна кружечка з поховання № 5.

тонким шаром червонуватої обмазки, яка місцями, переважно на тильному боці фігури, під час випалу набула чорного відтінку. Обмазка частково зійшла. Очевидно, посудину виготовлено в двох формах, після чого вона була додатково оброблена ручним способом.

Образ мавпи проникає в грецьку коропластику з Єгипту ще в епоху архаїки. Відомо кілька схем зображень цієї тварини, одна з яких, напевно, й послужила прообразом для типу вказаної знахідки. Маємо на увазі фігурну посудинку родоського походження (№ III2415), що зберігається в Луврі⁵. На ній мавпа сидить навпочіпки на низькому п'єдесталі, лікті лежать на колінах,

долоні підпирають підборіддя, голова трохи похилена вліво, на ній — шийка посудини. Ця сама схема представлена на пізньоархаїчній статуетці з розкопок центру Ольвії 1971 р., що являє собою мавпу в напівсидячому положенні, одна рука якої підпирає підборіддя⁶.

На жаль, даліші етапи розвитку сюжету на існуючих матеріалах не простежуються. Досить відмітити, що відома лише одна посудина, яка є досить близькою аналогією нашої. Це фігурна посудинка із колекції А. Фогеля, видана І. Белая⁷ (рис. 3). Відомо, що вона була куплена у селян с. Парутине. Таким чином, встановлюється її ольвійське походження. Напевно, ця річ була знайдена в похованні, про що свідчить її повна збереженість, а також та обставина, що майже всі відомі фігурні посудини походять з некрополя. Про це свідчить й те, що більшість речей старовини, що потрапляли до рук селян, походить із пограбованих могил античного некрополя, на території якого розташувалося і саме село.

² А. Н. Деревицкий. Несколько греческих статуэток собрания Одесского общества истории и древностей и А. И. Нелидова.— ЗООИД, т. XVIII, 1895, стор. 223, прим. 1.

³ Мається на увазі ольвійська теракотова статуетка № 22186, що зберігається в Одеському археологічному музеї, на зворотному боці п'єдесталу якої у два рядки до випалу було накреслено ім'я ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ. Вражає подібність форми п'єдесталу та характеру напису. А. С. Уваров. К исследованию о древностях южной России и берегов Черного моря, Спб., 1851, табл. XXI, 1, 3.

⁴ Здається, з Ольвії походить посудина у формі лева, на п'єдесталі якої є напис: ΕΥΛΟΓΟΣ ΕΠΟΙΕΙ. Таким чином, до цього списку, напевно, слід додати ім'я Євлога. Крім того, напис позбавляє будь-яких сумнівів у тому, що в такий спосіб писались імена саме майстрів.

Місцезнаходження цієї посудини тепер невідоме. Збереглося лише фото в архіві Б. М. Гракова. З Пантікапею походить посудина у вигляді собаки. Вона зберігається у фондах Державного Ермітажу. На передньому боці п'єдесталу по сирій глині накреслено ΚΑΡΠΟΣ. Манера виконання фігурки близька до нашої. Відомостями про ці дві посудини й завдячує Ю. Г. Виноградову.

⁵ М. И. Максимова. Античные фигурные вазы. М., 1916, табл. XVII, 126, а, б.

⁶ А. С. Русяева. Отчет о раскопках в Ольвии в 1971 г. Научный архив Института археологии АН УРСР.

⁷ I. Boehlau, Sammlung A. Vogel.— Griechische Altertümer südrussischen Fundort aus dem Besitze A. Vogel, Karlsruhe, 1908, стор. 54, рис. 32, № 533; табл. VIII, II.

Поза мавпи на фогелівській посудині і на описаній цілком ідентична. Безперечно, обидва зображення передають добре відомий античності певний образ. Завдяки посудині № 533 одержує документальне обґрунтування реконструкція жесту лівої руки мавпи на посудині 0—66/1172: рука, зігнута в лікті, підпирала підборіддя мавпи. Незважаючи на типологічну спільність, на цьому схожість обох посудин закінчується. Вся фігура фогелівської посудини відзначається фронтальністю, тварина начебто застигла в повній нерухомості. Тіло мавпи масивніше; особливо

Рис. 3. Фігурна посудина з колекції А. Фогеля.

завелика голова в порівнянні з тулубом. Морда сильно витягнута вперед. Дуже густа й довга шерсть, що вкриває все тіло тварини, передана хвилястими рельєфними пасмами. Таким чином, всіма засобами майстер зумів підкреслити звірячу сутність образу, що докорінно відрізняє його від нещодавно знайденого.

Розбіжність в трактовці цих двох фігурок, можливо, полягає в різних центрах їх виробництва і, безперечно, в їх хронології. Тут ми підходимо до дуже складного питання про дату посудини, що публікується.

Комплекс поховання № 5 не дає конкретних вказівок щодо цього, так як згадувана кружечка, знайдена разом з фігурним сосудом, сама по собі точно не датується і нічим не допомагає нам в справі встановлення достатньо вузьких хронологічних рамок⁸. Тому ми мусимо виходити лише з особливостей самої посудини. Фігурний посуд цієї категорії відноситься до II ст. до н. е. — початку III ст. н. е. Жвава манера виконання, сумарна передача окремих неістотних деталей та підкреслено патетичний вираз обличчя, на якому відбито вираз людської скорботи, глибокі зморшки, що підсилюють його, наближають цей образ до стилю зображень кінця епохи еллінізму. По силі виразності його можна порівняти лише з посудиною, зробленою у вигляді голови пана, що сміється, знайденою в Ольвії у 1897 р.⁹

Для хронологічної характеристики описуваної посудини певний інтерес становить спостереження М. М. Кобиліної з приводу того, що на

⁸ У 1967 р. за 2 м від поховання 1966/5 була розкопана могила № 9 з аналогічною кружечкою, яка, на жаль, була єдиною річчю цього комплексу.

⁹ ОАК за 1897 г. Спб., 1900, стор. 80, рис. 195.

елліністичних теракотах II—I ст. до н. е. відомі чотирикутні бази із заокругленими кутами, як і на нашій посудині¹⁰. Лаконізм напису та його скорописний характер не дають підстав для точного датування, але незважаючи на це, А. О. Білецькому вдалося встановити, що його літери найбільше нагадують письмо грецьких папірусів з Єгипту I ст. до н. е. — I ст. н. е.¹¹

Таким чином, все вищесказане дає підстави віднести цю посудину до I ст. до н. е. — I ст. н. е., можливо, саме до I ст. до н. е. — найменш вивченого періоду історії Ольвії, керамічний матеріал якого ще не виділений із загальної маси речей II—I ст. до н. е.

Фігурна посудина у вигляді мавпи, очевидно, була предметом малоазійського імпорту, про що свідчить характер її глини, покриття, а також вільна манера виконання, наявність розвиненої шийки з виділеними вінцями¹². Цікаво, що саме малоазійські майстри розвивали у своїй творчості ті риси в зображенні мавп, які підкреслювали їх схожість з людиною¹³.

Фігурні вази античності були синтезом скульптурного зображення персонажів, які належали до різних культур.

В більшості випадків вони відігравали роль лекіфів. Безперечно, вони були викликані до життя уявленнями культового, анімістичного порядку. Не випадково, що майже всі фігурні посудини походять з поховань. Зв'язок сюжету описуваної посудини з поховальним культом не викликає сумнівів. На думку Драгендорфа, зображення мавп з піднятою до голови рукою є пародією на плакальницю, що супроводжували небіжчика¹⁴.

Таке розуміння цього сюжету, можливо, близьке до істини, але слід сказати, що в даному випадку це пародія не комічна, а сповнена драматизму. В усякому разі, фігура мавпи ніяк не може належати до гротесків, що мали звеселяти небіжчика в потойбічному світі, як вважали деякі дослідники. Таке підкреслене виявлення туги за небіжчиком було властиве мистецтву пізнього еллінізму, що прийшло на зміну спокійній споглядальності та врівноваженості персонажів надгробних стел класичної доби.

Ю. И. КОЗУБ

Фигурный сосуд из Ольвии

Резюме

В 1966 г. в детской подбойной могиле обнаружен оригинальный фигурный сосуд в виде сидящей обезьяны. Сосуд представляет собой лекиф в виде фигуры обезьяны на высоком четырехгранном пьедестале. Над ее головой поднимается горло сосуда, на спине видны следы утраченной ручки. Фигура обезьяны очень выразительна: ее поза, выражение лица передают глубокую печаль, хотя в общем исполнение носит довольно схематичный характер. На тыльной стороне пьедестала по сырой глине прочерчена надпись ВΛΑΣΤΟΥ, представляющая собой имя мастера. Сосуд является образцом массовой продукции малоазийского импорта I в. до н. э.—I в. н. э. Этот сосуд, безусловно, связан с погребальным культом и является символом скорби по ушедшей жизни.

¹⁰ М. М. Кобылина. Терракотовые статуэтки Пантикапея и Фанагории. М., 1961, стор. 73, 126.

¹¹ Див. з цього приводу замітку А. О. Білецького в цьому ж випуску.

¹² Останню рису як типово іонійську підкреслювала М. І. Максимова (вказ. праця, стор. 92).

¹³ Там же, стор. 114.

¹⁴ Там же, стор. 6—7, 61.